

Галина СВАРНИК (*Львів*)

**МІЖ КИЄВОМ І ЛЬВОВОМ:
ЛИСТУВАННЯ ЮРІЯ МЕЖЕНКА
З ЯРОСЛАВОМ ДАШКЕВИЧЕМ
(1945–1969)***

“Вельмишановному Юрієві Олексійовичеві – великій, приязній Людині, яку я так неочікувано зустрів на порозі мого життя” – так підписав свою світлинку Ярослав Дашкевич, даруючи її 15 листопада 1948 р. Юрові Меженку. Що могло пов’язати на довгі роки цих двох учених з такою великою різницею у віці, людей, які ніколи не жили в одному місті? Звідки виникла й на чому ґрунтувалася багатолітня приязнь і співпраця? На це й багато інших питань дає відповідь їхнє понад двадцятилітнє листування, перерване спершу арештом Ярослава Дашкевича в 1949 р., а потім вдруге й остаточно – смертю самого Юрія Меженка в 1969 р.

У Відділі історичних колекцій Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України зараз готується до друку збірник “Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969 рр.)”. Тут буде вперше повністю зібрано й опубліковано листування бібліографа й книгознавця Юрія Олексійовича Іванова-Меженка з бібліографом і майбутнім істориком Ярославом Романовичем Корибутом-Дашкевичем. Ці листи зберігаються в архіві Меженка у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Шевченка в Києві (листи Дашкевича до Меженка за 1945–1969 рр.)¹ та у приватному архіві Я. Дашкевича у Львові (листи Меженка за 1946–1948 рр. не збереглися, їх знищили органи МДБ – як і науковий та особистий архів, бібліотеку – після арешту Я. Дашкевича та його матері О. Степанів у груд-

---

* За сприяння в доступі до необхідних джерел під час праці над статтею складаємо велику подяку завідувачеві Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України п. Галині Бурлаці, упорядникові архіву Ю. Меженка п. Лілії Гуресвій, хранителю фондів п. Наталії Лисенко. За надання фахових консультацій дуже вдячні джерелознавцю п. Степанові Захаркіну та одному з авторів листування – проф. Ярославові Дашкевичу, який надавав матеріали зі свого архіву та доброзичливу допомогу. Надзвичайно цінною є сама нагода безпосередньо спілкуватися з живою історією та з якісним глибоким і оригінальним джерельним матеріалом.

¹ У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі – ІЛ. ВРФТ) НАНУ проводиться робота з упорядкування архіву. На підставі архіву захистила дисертацію й написала монографію Н. В. Стрішенець.

ні 1949 р.). У нетрях спецслужб пропало близько сорока листів Меженка, який до початку хвороби був дуже точним кореспондентом. Частина листів Меженка вже була опублікована самим Я. Дашкевичем² та згодом повторно надрукована Марією Вальо в невеликому збірнику епістолярію Меженка³. Листи Ярослава Дашкевича побачать світ уперше, у супроводі авторського коментаря із сорокарічної часової перспективи.

Епістолярій охоплює 291 лист за періоди від жовтня 1945 р. до грудня 1949 р., коли Ярослава Дашкевича було заарештовано й ув'язнено, та від серпня 1956 р. (після його повернення з казахстанських таборів) до смерті Юра Меженка в листопаді 1969 р.⁴. Незвичайним є те, що на час знайомства Ярославу Дашкевичу ще не виповнилось 19 років, а ровесник його батьків 53-літній Юр Меженко⁵, який дивом урятувався від сталінської м'ясорубки, від квітня 1945 р. до 1948 р. очолював найбільшу книгозбірню України – Бібліотеку АН УРСР у Києві⁶. Їй підпорядковувалась Львівська філія Бібліотеки АН УРСР, де від 1 серпня 1944 р. до 10 грудня 1949 р. Дашкевич працював старшим бібліотекарем відділу рукописів і старшим бібліотекарем та бібліографом Кабінету І. Франка, а de facto в. о. завідувача бібліографічного відділу. Водночас він був студентом філологічного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка за спеціальністю українська мова і література.

Однак від першого до останнього листа це спілкування рівних, воно позначене взаємною повагою й довір'ям. Раніше, ще під час війни, 1944 р. Меженко побував у Львові, а Дашкевич – у затемненому й напівзруйнованому Києві, звідки почалося знайомство між ними й зав'язалися спершу ділові стосунки, а згодом і тривала приязнь. Меженко щойно пережив тяжку блокаду Ленінграда. Рідкісна фотографія, зроблена взимку 1941–1942 рр., на якій виснажені, закутані в зимову одягу люди в пивниці опрацьовують книжки і складають каталожні картки, дає змогу уявити собі блокадні умови праці Консультаційно-бібліографічного бюро Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна⁷. Не дивно, що “коли він у 1946 р. у Львові виступав

² Пам'яті Юрія Меженка / Публ. [12 листів (1962–1967 рр.) Ю. Меженка] та прим. Я. Дашкевича // Сучасність. – К., 1992. – № 10. – С. 116–123.

³ Пам'яті Юрія Меженка // Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923–1969) / Упор., передм., прим. М. А. Вальо. – Львів, 2002. – С. 217–220.

⁴ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969): Матеріали до біографії / Укладачі Т. А. Ігнатова, Н. В. Козакова, Н. В. Стрішенець; вступ. ст. Ф. К. Сарани, І. Г. Шовкопляса. – К., 1994. – 175 [1] с.

⁵ Батьки Ярослава Романовича – Олена Степанів-Дашкевич і Роман-Микола де Корибут-Дашкевич обоє народились у грудні 1892 р. з різницею у 2 дні.

⁶ В Україну для організації зруйнованої війною бібліотечної справи його запросив Микола Бажан, який тоді був заступником Голови Ради міністрів УРСР. Поки залишався Бажан, Меженка, незважаючи на постійні доноси в ЦК, не чіпали, хоч і не дали опублікувати практично жодної великої праці, які він підготував в Україні. З відходом Бажана його теж негайно звільнили. У 1960-х рр. Бажан знову покликав Меженка для співпраці в УРЕ.

⁷ Колишня Імператорська бібліотека, де свого часу часто працював Тарас Шевченко.

з доповіддю про Публічну бібліотеку в період війни, на очах у цієї мужньої людини бриніли сльози”⁸.

У Києві Дашкевич не раз зупинявся в директорському кабінеті Меженка в Бібліотеці Академії наук УРСР на Володимирській, де можна було переночувати на великій шкіряній канапі. Побутові умови були дуже скромними, зате в бібліотеці тоді всі, включно зі сторожем, ще розмовляли українською мовою. Меженко, приїжджаючи до Львова, мешкав у палаці Баворовських⁹, відвідував також помешкання Олени Степанів і Ярослава Дашкевича на вул. Пісковій, 5, бував у родині Миколи Шрага, тоді професора Львівської політехніки¹⁰. Навколо Меженка гуртувалось невелике товариство колишніх “недостріляних”, які не боялися спілкуватися з ним, – літературознавці Олександр Дорошкевич, брати Сергій та Василь Маслови, Микола Ткаченко, бібліографи Михайло Ясинський та Федір Максименко¹¹. Меженко та його дружина Ольга Олександрівна Готт (тиха скромна жінка, яка теж добре володіла іноземними мовами й допомагала йому в бібліографічній роботі) познайомилися також з Оленою Степанів-Дашкевич, яка тоді перебувала в Києві в “почесній депортації”, працюючи в Інституті економіки АН УРСР.

Цілковите домінування професійної і наукової проблематики над особистою є характерною рисою цього листування, присвяченого здебільшого питанням бібліографії, книгознавства, шевченкознавства, історичної науки, філології, джерелознавства, життя бібліотек, окремим подіям громадського життя.

Коли читати зараз листи Ярослава Дашкевича, зовсім ще молодого, за більшою емоційністю та розлогістю висловлювань людини, яка має життя попереду, вчувається сучасний його голос, характерна манера розмови, відвертість і водночас стриманість, шляхетність, які збереглися понині. Це свідчить про органічність і цілісність особистості, яку не змінили ні випробування таборами, ні складні життєві обставини.

* * *

Одне з центральних місць у листах першого періоду займає проект створення Репертуару української книги у київській та львівській бібліотеках¹².

⁸ Дашкевич Я. Нескорений лицар української книги // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 580.

⁹ Нині – Палац мистецтва ім. Тетяни й Омеляна Антоновичів ЛНБ на вул. Бібліотечній, 2, в кімнаті між першим та другим поверхами, де тепер робочий кабінет С. П. Костюка.

¹⁰ Див.: Горинь В. Навкруг вілли М. С. Грушевського у Львові // Вальо М. А. Марія Деркач (1896–1972): Бібліографічний покажчик. Спогади. Розвідки. Листи. – Львів, 1999. – С. 116, 118.

¹¹ Дашкевич Я. Федір Максименко // Дашкевич Я. Постаті. – С. 634–635.

¹² Про це докладно йдеться у статті: Сварник Г. Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1949) як джерело до бібліографознавства та бібліотекознавства // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Зб. наук. пр. (далі – Записки ЛНБ). – Львів, 2008. – Вип. 15. – С. 408–429.

У 1965 р., переглянувши своє листування, Меженко зауважив, що у нього “є щось з 20 Ваших листів і копія мого листа до Вас за час 9/Х 45 – 18/ХІІ 47¹³. В них є чимало матеріалів до історії створення Б[ібліографії] У[країнської] К[ниги], але значна частина в них зайнята Шевченкіаною та філателією. Мої листи до Вас, я гадаю, не збереглися, а то можна було б, співставивши їх, встановити досить повно хід роботи. Проте жодних документів (інструкцій, протоколів тощо) нема”¹⁴. Як виявляється, почасти він мав слухність, проте не в усьому.

Спершу в Києві 21–22 грудня 1945 р. відбулася всеукраїнська нарада бібліографів, де обговорювались принципи підготовки бібліографії та практичні питання складання картотеки. Від київської і львівської бібліотек доповідали Меженко і Дашкевич, виступали проскрибований Федір Максименко, який представляв тоді бібліотеку Київського університету¹⁵, та Марія Деркач – між ними відбулася жвава дискусія. Завдяки тому, що протокол наради зберігався вдома у Я. Дашкевича, майже через півстоліття на його підставі було здійснено публікацію “На шляху до створення Репертуару української книжки”¹⁶. А тоді на тему “Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення” Меженко виголосив велику доповідь у травні 1946 р. на сесії Академії наук УРСР¹⁷, а згодом і в Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина в Ленінграді¹⁸. Цікаво порівняти особливості київської й ленінградської дискусій з того самого питання, зокрема щодо окреслення поняття “українська книга”, суперечки навколо якого тривають ще й досі.

Дослідниця бібліографічної діяльності Меженка Надія Стрішенець вважає, що “він одним з перших у державному масштабі поставив завдання створення Репертуару українського друку. Розпочату під його керівництвом бібліографію книг українською мовою розглядав як основну з усього комплек-

¹³ Насправді збережене листування охоплює 21 лист Я. Дашкевича і 1 лист Ю. Меженка за період з 2 жовтня 1945 по 16 грудня 1947 р.

¹⁴ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 14 березня 1965 р. [Київ].

¹⁵ Максименко перебрався до Львова трохи згодом: 1 жовтня 1946 р. став асистентом кафедри історії СРСР Львівського університету й одночасно завідувачем бібліографічного відділу Наукової бібліотеки університету. Про це див.: *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (за листуванням Федора Максименка) // *Збірник пам’яті українського бібліографа Федора Максименка / Упор. Г. Домбровської, Л. Панів; редкол. В. Кметь, С. Білокінь, Я. Дашкевич.* – Львів, 2008. – С. 48–135. Нині у Відділі історичних колекцій ЛНБ триває підготовка до друку листування Ф. Максименка з Ю. Меженком.

¹⁶ На шляху до створення Репертуару української книжки: Протокол наради, присвяченої складанню “Бібліографії української книги 1798–1914 рр.”, яка відбулася в Бібліотеці АН УРСР 21–22 груд. 1945 р. / Підгот. тексту і прим. Л. І. Ільницької; відп. ред. Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1991. – 60 [1] с.

¹⁷ Опубл.: Листи Юрія Меженка до львів’ян... – С. 251–264.

¹⁸ Задачи и план построения репертуара украинской книги // Там само. – С. 265–290.

су тем, що ввійдуть до Репертуару. Він зумів ... виділити реальне завдання: обрав мовну ознаку як найактуальнішу з огляду на тяжкий стан українства в СРСР”¹⁹. Картотека, укладена під його керівництвом, була і залишається найповнішим зведенням книг українською мовою. Його методика базується на використанні бібліографічних джерел, натомість каталоги бібліотек він розглядав як допоміжне, а не як основне джерело. Дослідниця справедливо стверджує, що ідея створення зведеного каталога наукових бібліотек України належить саме Меженкові.

Проте, якщо детально проаналізувати тексти листів Я. Дашкевича за ці роки і лист Ю. Меженка з 1945 р., виразно видно, що основні положення створення Репертуару, включно з найдрібнішими деталями, крок за кроком обговорювалися й формувалися в консультаціях між Києвом і Львовом. Завдяки доброму взаєморозумінню та фаховому рівню, якого швидко набував у процесі роботи Я. Дашкевич, було створено якісну модель формування національного репертуару книги, реалізовану друком у Львові щойно в наш час²⁰.

Тому радше можна погодитися з думкою іншого дослідника біографії Меженка Є. Соколинського: “Под его руководством были подготовлены в Киеве и Львовском филиале академической библиотеки репертуарные картотеки, отразившие историю украинской книги за первые 116 лет книгопечатания. Выступал с сообщениями на заседаниях Кабинета библиотекосведения в Ленинграде о плане преобразования БАН УССР, о принципах построения украинского книжного репертуара”²¹. Про історію та проблеми підготовки Репертуару вже з перспективи часу докладно писав також Ярослав Дашкевич²².

У листах цього періоду дуже багато уваги й місця присвячено теоретичним і практичним засадам підготовки Бібліографії української книги.

¹⁹ *Стрішенець Н. В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. – К., 1997. – 144 с.

²⁰ Репертуар української книги, 1798–1916: Матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. 1: 1798–1870 / Упор., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – XXIV, 387 с.; 1997. – Т. 2: 1871–1886 / Упор., підгот. до друку та прим. Л. І. Ільницької, О. І. Хміль; наук. ред. Я. Р. Дашкевич. – 399 [2] с.; 1999. – Т. 3: 1887–1894. – 425 [2] с.; 1999. – Т. 4: 1895–1900. – 485 [2] с.; 2001. – Т. 5: 1901–1905. – 413 [2] с.; 2002. – Т. 6: 1906–1909. – 452 [1] с.; 2003. – Т. 7: 1910–1911. – 361 [2] с.; 2004. – Т. 8: 1912–1913. – 402 [1] с.; 2005. – Т. 9: 1914–1916. – 244 [2] с.

²¹ *Соколинский Е. К., Румянцев А. Р.* Ю. А. Меженко: (Штрихи к портрету) // Историко-библиографические исследования. – 1994. – Вып. 4. – С. 17; *Соколинский Е. К.* Ю. А. Меженко: Библиограф на ветрах истории. – СПб., 1998.

²² *Дашкевич Я.* Репертуар української книжки 1798–1916 років – коли він буде? // Україна. Наука і культура: Щорічник. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 163–173; *його ж.* Репертуар української книжки (1798–1917 рр.) та фонди Бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наук. симп., Львів, 8–9 червня 1989 р. – Львів, 1990. – С. 137–138; *його ж.* Мовні проблеми Репертуару української книги 1798–1917 рр. // Библиотека – информатизация – наука: Тезисы докладов и сообщений Республиканской научной конференции, Киев, 8–10 октября 1991 г. – К., 1991. – Ч. 2. – С. 37–39; *його ж.* “Репертуар української книги 1798–1916” продовжується // Записки ЛНБ. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 486–495.

Методика проходила постійну перевірку щоденною практикою, багато уваги звертали на неухильне дотримання принципів уніфікації та чіткої схеми бібліографічного запису.

У процесі роботи над репертуаром виникає питання необхідності складання бібліографії української технічної літератури, якою Меженко займався ще від 1930-х рр., працюючи не лише над українською, а й над російською періодикою. Цій темі в Ленінграді патрунував український історик техніки, академік, лауреат Ленінської премії за книгу “Русская техника” Віктор Данилевський, який, як і Меженко, змушений був емігрувати до Росії й працювати над російською тематикою²³.

План роботи Філії Бібліотеки АН УРСР у Львові на 1946 р. передбачав відбір і висилку бібліотечних фондів: до Польщі (50 тис. томів), до Москви (10 тис. томів) і до Ужгорода (5 тис. томів). Організаційна робота передбачала створення відділу бібліографії, Кабінету Івана Франка, а також відновлення ліквідованого німцями Кабінету марксизму-ленінізму. Наукова робота мала включати працю над бібліографією української книги (Дашкевич Я. Р., Штеліга М. М., Малицька К. І., Капустій Г. О.), підготовку матеріалів для бібліографії Лесі Українки (Деркач М. Д., Дашкевич Я. Р.), підготовку матеріалів до словника українських псевдонімів (Дашкевич Я. Р.) та ін.²⁴.

Перша велика перерва в листуванні (від квітня до листопада 1946 р.) пов'язана з тим, що у вересні 1946 р. Президія Академії наук УРСР приймає рішення про ліквідацію у Львові відділів гуманітарних інститутів. 26 жовтня 1946 р. виходить постанова Ради міністрів УРСР про ліквідацію відділів науково-дослідницьких інститутів української літератури, історії України та економіки Академії наук УРСР в м. Львові, якою Президія АН УРСР було дозволено “протягом 1946–1947 рр. перемістити до фундаментальної бібліотеки Академії наук УРСР в м. Києві потрібні контингенти книжок та архівних матеріалів із Львівського філіалу бібліотеки Академії наук УРСР”²⁵. 5 листопада 1946 р. після ухвали Президії АН УРСР про ліквідацію у Львові відділів інститутів української літератури, історії та економіки АН УРСР було прийнято відповідну постанову Ради міністрів УРСР № 1859 – з 1 грудня 1946 р. провести заходи, потрібні для ліквідації відділів зазначених інститутів та переїзду наукових співробітників (на чолі з д. чл. АН УРСР Михайлом Возняком) до Києва для початку роботи в інститутах АН УРСР²⁶. Таким чином опинилась у Києві й Олена Степанів, хоча в інформації відділу

²³ Інформація від Я. Дашкевича, що був особисто знайомий з Віктором Данилевським.

²⁴ Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві. Відділ рукописів (далі – НЗіО. ВР). – № 17055. – Арк. 199–202.

²⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі. – К., 1995. – Т. 1: 1939–1953. – С. 357; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 3934. – Арк. 143 (Постанови Ради міністрів Української РСР та СРСР. 1946 р.).

²⁶ Архів Президії НАН України (далі – АП НАНУ). – Ф. Р-251. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 287–288.

науки управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У секретареві ЦК КП(б)У К. З. Литвину повідомляється про небажання групи основних працівників відділів інститутів історії, економіки й літератури І. Крип'якевича, М. Возняка, О. Терлецького, М. Кордуби і О. Степанів переїжджати на роботу в академічні установи до Києва²⁷.

Львівська бібліотека теж володіла на той час великим кадровим потенціалом НТШ-івської школи – тут працювали досвідчені бібліографи Костянтина Малицька, Уляна Сітницька, Іван Суховерський, Марія Штеліга і молодий ще Ярослав Дашкевич, який керував працею. Сам Дашкевич готував тоді бібліографію Михайла Драгоманова²⁸, Костянтина Малицька працювала над бібліографією української дитячої літератури за весь час її існування²⁹. З кінцем 1946 р. у бібліографічному відділі почали опрацювання бібліографії історії Львова та енергетичних ресурсів, а вже у серпні 1948 р. закінчили складання робочих картотек двох тем (“Енергетичні ресурси західних областей УРСР” та “Історія міста Львова”)³⁰.

У зв'язку з переведенням провідних науковців академічних установ до Києва в лютому 1947 р. було завдано удару по найкращих фахових силах бібліотеки: усунуто досвідченого бібліографа Марію Деркач, яка працювала тут майже двадцять років, натомість появилися типово радянські кадри, як, наприклад, тов. І. Карпов³¹, якому незабаром віддали український сектор бібліотеки на вул. Радянській. 23 січня 1947 р. померла найкраща співробітниця бібліографічного відділу – Костянтина Іванівна Малицька, відома галицька громадська діячка та дитяча письменниця. У грудні 1947 р. після відповідного обслідування звільнили представника знаної галицької родини Барвінських Богдана Барвінського та заввідділу проф. Івана Боднаря³².

²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2843. – Арк. 13–16.

²⁸ Матеріали до бібліографії Михайла Драгоманова / [Склав Я. Дашкевич]; ЛНБ ім. В. Стефаника. – [Львів, 1944–1945]. – 36 арк. – Машинопис. Праця спершу опинилась у спецфонді, нині – у Відділі бібліографії ЛНБ.

²⁹ Склала велику картотеку, близько 3 тис. карток, доля якої невідома.

³⁰ Перша мала приблизно 4 тис., друга – не менше 2500 бібліографічних позицій, обидві були переписані на машинці.

³¹ Докладніше про І. Т. Карпова див.: *Гуцаленко Т.* Службовий щоденник А. Петренка 24.IV.1946 – 16.VIII.1947: перебіг концентрації та розподіл фондів “Центральної василіанської бібліотеки у Львові” // *Записки ЛНБ.* – Львів, 2006. – Вип. 14. – С. 392. У листі від 10 вересня 1961 р. Я. Дашкевич пригадує, що “в 1948 р. «Кобзар» 1840 р. з колишньої бібліотеки НТШ вкрадено (був такий «зав.» бібліотеки на Радянській Карпов) – після великого шуму цей примірник знайшли на подвір'ї бібліотеки на вул. Радянській. Чи це був примірник Кониського, чи якийсь інший, вже не пригадую. Не виключено, що В. В. Дорошенко мав свій власний примірник, якраз з друкованою обкладинкою – і цей примірник забрав з собою. На жаль, все це вияснити не вдається. Для того, щоб замести сліди «господарювання» в колишній бібліотеці НТШ, давній картковий каталог бібліотеки НТШ по-варварськи знищено” (ЛЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 230–231 зв.).

³² Йдеться про Боднаря Івана Андрійовича (1880–?) – колишнього заступника голови НТШ і професора середніх шкіл, у бібліотеці керівника газетного відділу, потім старшого

Після зміщення Микити Хрущова з посади першого секретаря ЦК КП(б)У у березні 1947 р. на його місце повернувся один з організаторів Голодомору 1932–1933 рр. в Україні Лазар Каганович, відомий своїми антиукраїнськими поглядами. Розгортаються погромницькі акції щодо українського письменства, історичної науки та мовознавства під гаслами боротьби з українським буржуазним націоналізмом³³. Меженкові знову пригадують його “гріхи” 1930-х рр., а роботу над Репертуаром української книги припиняють, оскільки справа національної бібліографії суперечить планам партійної політики в культурній ділянці. Як пише Є. К. Соколинський, у 1948 р. Меженкові, всупереч прогнозам, не вдалося побачити надрукованим перший том Репертуару. 4 квітня 1947 р. на засіданні Президії АН УРСР було вказано на “буржуазно-націоналістичний характер” концепції Меженка, який проявився в “Науковому збірнику Бібліотеки АН УРСР”. Збірник заборонили, роботу над Репертуаром припинили, друковані праці Меженка знищили. Того ж таки 1947 р. журнал “Советская библиография” теж відмовився публікувати його статтю про цілі, завдання й методику створення українського бібліографічного репертуару. Мотивувалося це тим, що Меженко вважав необхідним включати до Репертуару зарубіжну українську пресу³⁴.

Погрози партійного керівництва не залишаються порожнім звуком, і дуже швидко працю над складанням картотеки забороняють остаточно і на львівському ґрунті: тодішній директор Львівської філії БАН Павло Гнип під тиском Києва був змушений видати наказ про припинення “Бібліографії української книги”³⁵.

Постає проблема, як зберегти напрацьовані матеріали, тому Дашкевич вирішує для певності переслати Меженкові копії т.зв. “чорнових” описів друків 1852–1855 рр., складених за спеціальною схемою повного опису з описами видань *de visu*³⁶. Він хоче скомплектувати матеріали так, щоб вони якнайповніше віддзеркалювали виконану роботу, оскільки вірить, що життя скоріше чи пізніше висуне проблему знову на порядок денний.

Передбачення про те, що скоріше чи пізніше проблема репертуару знову постане, виявилось пророчим, хоч і на далеку перспективу. Але в ситуації кінця 1940-х рр., бодай морально, перемогли Меженко і Дашкевич, принципова позиція яких залишилась незмінною. Хоча безслідно зник чистовий перший том опису, завдяки завбачливому створенню двох копій вдалося

бібліотекаря, якого скоротили за наказом уповноваженого Президії Академії наук УРСР по львівських установах АН УРСР від 19 січня 1950 р. Див.: *Головата Л.* Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. 1940–2005: Історичний нарис // *Записки ЛНБ.* – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 158.

³³ Див.: *Комуністична партія України: з’їзди і конференції.* – К., 1991. – С. 193–200.

³⁴ *Соколинский Е. К.* Ю. А. Меженко: Библиограф на ветрах истории. – С. 161–162; *Гуменюк М. П.* Біля джерел української радянської бібліографії: (3 арх. матеріалів про Ю. О. Меженка) // *З історії книги та бібліографії: Зб. наук. праць.* – К., 1990. – С. 11.

³⁵ Інформація від Я. Дашкевича.

³⁶ Примірник цих описів зберігався вдома у Я. Дашкевича і пропав після його арешту в 1949 р.

зберегти робочу картотеку, до якої було внесено відомості про близько 20 тис. українських книжок, виданих в Україні та поза її межами в період до 1914 р. “Інтенсивна робота над картотекою, яка фактично охопила не менше 95% українських видань даного періоду, велася паралельно в Києві й у Львові [...] Було проведено повний науковий опис видань з автопсії за 1798–1860 рр., причому не обійшлося без цікавих відкриттів”, – оцінив тодішню роботу з перспективи часу історик³⁷.

Цікаво, що в 1960 р. Дашкевич зробив спробу актуалізувати справу Репертуару. Так і не дочекавшись бажаних узятися за тему, через 5 років він сам вирішує написати статтю про “Бібліографію української книги” і про підготовчі праці, зв’язані з цією роботою в 1946–1948 рр. Він навіть просить Меженка розшукати відповідні матеріали: 1. Протоколи двох нарад, присвячених Репертуарові (1945–1946); протоколи ці були виготовлені й передруковані в кількох примірниках на машинці; 2. Інструкція опису книг; 3. Список джерел для робочої картотеки; 4. Описи книг з кінця XVIII ст. до 50-х років XIX ст., які були зроблені *de visu* і виготовлені у двох примірниках. Він хоче роздобути хоча б невелику кількість матеріалу, яким можна б документувати статтю, та Меженко змушений розчарувати свого адресата – він і радий був би допомогти матеріалами, та, на жаль, він не відкладав їх для себе. Дашкевич вважає, що вони повинні разом виступити у пресі з консолідованою позицією – стаття має чітко поставити пріоритетом наукову бібліографію саме української книги, а не бібліографію книги України: “Очевидно, майбутня стаття буде написана лише в єдино прийнятному для Вас та й для мене дусі – тобто з точки зору необхідності скласти наукову бібліографію *української* книги (а не бібліографію книги України, як дехто хоче!). Можливо і Вам, Юрію Олексійовичу, варто виступити в пресі в зв’язку з цим питанням. Я розумію мотиви, які Вас стримують від цього – але, з другого боку, дехто захоче пояснювати Ваше мовчання тим, що Ви, мовляв, погоджуєтеся з різними безглуздими закидами, що дуже ще пахнуть минулою епохою”³⁸.

А про те, як це виглядало в минулу епоху, – епоху “погромів та самопогромів, які тоді мали назву самокритики” – Меженко докладно розповів у спогадах про УНІК та “Бібліологічні вісті”, написаних на прохання Дашкевича у серпні 1962 р.³⁹.

* * *

У листах знаходимо цінні свідчення очевидця про маловідомі факти розподілу фондів між бібліотечними й архівними установами, які відбувалися за непрозорими, непослідовними, а часом і цілковито безглуздими принципами. За ними, окрім бажання розбити цілість української джерельної бази, прозирає також характерна для радянських органів тупість у виконанні

³⁷ Дашкевич Я. Нескорений лицар української книги. – С. 581.

³⁸ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 309 (лист Я. Дашкевича від 19 березня 1965 р., Львів).

³⁹ Приватний архів Я. Дашкевича. Опубл.: Листи Юрія Меженка до львів’ян... – С. 223–225.

наказів і некомпетентність виконавців. Досі фатальні наслідки цієї системи розпорошення матеріалів між академічними установами, архівами, музеями, ускладнені пізнішими засекречуваннями, вивезенням за кордон, нищенням фондів та розкраданням їх у державних архівних “сховищах” останніми роками, демонструють суть комуністичної культурної політики.

Після доповідної записки МДБ УРСР до ЦК КП(б)У від 8 січня 1947 р. про переховування в рукописному відділі Львівської філії АН УРСР жандармських документів про Леніна, Крупську й ін. та про націоналістичних діячів тут відбулася “перевірка”, а по суті обшук. Проводили його працівники Архівного управління МВС УРСР і виявили матеріали й листування М. Грушевського, В. Винниченка, В. Старосольського, О. Назарука, К. Студинського, А. Крушельницького та інших “націоналістичних” діячів, “контрреволюційних” організацій і партій⁴⁰. Офіційно було оголошено про відбір матеріалів “історичного характеру”, тому Я. Дашкевич саркастично зауважує, що із рукописного відділу забрали, наприклад, листування Осипа Маковея інтимного характеру, листи І. О. Левицького. Рукописні фонди перебирали без жодних перешкод навіть у nepřисутності зав. сектора М. Деркач, яка в них найкраще орієнтувалася. Зрозуміло, що ніхто не робив пізніше жодних спроб “відвойовувати” свої фонди.

Рукописні матеріали і книжкові фонди Львівської бібліотеки передавалися іншим установам не лише в межах України: вони йшли десятками тисяч примірників до Москви й Ленінграда, а також за кордон – до Польщі, продовжуючи в мирний час процеси збіднення українських наукових установ, розпочаті ще під час війни. Відомо, що в січні 1945 р. Меженко як директор бібліотеки входив до складу комісії з відбору культурних цінностей для Польщі. На жаль, про це в листах зустрічаємо небагато згадок: “Бібліотека вповні заабсорбована відсилкою книжок до Польщі (вагони із книгами стоять на станції та ніяк не можуть вирушити в напрямі границі)”⁴¹. Писати про це не хотілося, тим більше, що розпорядження йшли з Києва одне за одним.

15 серпня 1945 р. за розпорядженням Голови Ради народних комісарів УРСР М. С. Хрущова, наказом по Академії наук УРСР було призначено комісію з відбору культурних цінностей зі Львівського відділу Бібліотеки Академії наук УРСР для передачі Польщі, до складу якої увійшли, зокрема: Є. П. Кирилук (голова комісії), Ю. О. Меженко (директор Бібліотеки АН УРСР), В. Г. Щурат (дійсний член АН УРСР – директор Львівського відділу Бібліотеки АН УРСР), М. С. Возняк (дійсний член АН УРСР), І. С. Свенціцький (зав. Львівського відділу Інституту мовознавства) та ін.⁴²

Комісія у Львові вилучила з фондів колишнього Оссолінеуму для передачі Польщі раритети та стародруки за списками, польські книжки ХІХ–ХХ ст.

⁴⁰ Культурне життя в Україні. – Т. 1. – С. 362–363; ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4517. – С. 1–2, 4.

⁴¹ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 34 (лист Я. Дашкевича від 18 березня 1947 р., Львів).

⁴² НЗіО. ВР. – № 17073. – Арк. 43.

за винятком надрукованих на території СРСР, а також пов'язаних змістом з вивченням Західної України та України взагалі. У першу чергу вилучали видання творів видатних польських письменників і вчених, а саме: Міцкевича, Словацького, Красінського, Фредра, Красицького, Крашевського, Коженювського, Виспянського, Качковського, Асника, Реймонта, Конопницької, Ожешко та інших.

З метою відбору книжок для Польщі у вересні 1945 р. утворили нову комісію під керівництвом академіка М. Возняка у складі М. Пархоменка, М. Кордуби, І. Крип'якевича, І. Свенціцького, А. Генсьорського, Я. Янчака, В. Ольшевича і Ф. Пайончковського. Було визначено й необхідні кількості: по XIX–XX ст. – 20 000 книг і 10 000 кн. стародруків⁴³. Та вже 1946 р. вирішили, що цього замало, й доручили “директорові Бібліотеки АН УРСР тов. Ю. О. Меженку на протязі одного тижня повернути 150 тис. томів, що їх належить повернути Польській Республіці з книжкових фондів бібліотеки АН УРСР у Львові. Про виконання цього повідомити Президію Академії наук УРСР і заступника Голови Ради міністрів УРСР тов. М. П. Бажана”⁴⁴. У червні 1946 р. Меженко повідомляє директора Львівської бібліотеки П. Гнипа, що згідно з попередженням М. Бажана “невдовзі після відправлення 150 тисяч книжок доведеться відправляти Бібліотеку Осолінських в цілому, залишаючи у себе те, що стосується Українці”⁴⁵. Про роботу однієї з таких комісій для відбору згадував Я. Дашкевич.

Тоді ж, у жовтні 1945 р., Меженко робить спробу (через Бажана) вивезти до Києва й колишню бібліотеку отців Студитів “разом з усім технічним устаткуванням (стелажі, полиці та інша бібліотечна мебля) до Бібліотеки АН УРСР”⁴⁶, оскільки ця книгозбірня ще перебуває під охороною НКДБ⁴⁷. На щастя, здійснити цього плану тоді не вдалося й цінні фонди “Студіону” з ділянки візантиністики таки залишились у Львові у складі Львівської філії БАН.

Проте Меженко дбає не лише про поповнення спустошених війною фондів київської бібліотеки, а саме завдяки йому в грудні 1945 р. постає питання про одержання обов'язкового примірника Львівською філією БАН УРСР, і згодом бібліотека починає систематично поповнюватися новою літературою.

⁴³ Там само. – Арк. 44–44зв.

⁴⁴ АП НАНУ. – Ф. Р–251. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 104, 113.

⁴⁵ Там само. – Спр. 656. – Арк. 11.

⁴⁶ Там само. – Спр. 199. – Арк. 77.

⁴⁷ Цю тему докладно дослідила М. Кривенко у статтях: Бібліотека “Студіону” у Львові: переміщення книжкових та рукописних колекцій (1940–1947) // Записки ЛНБ. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 247–267; Рукописна збірка бібліотеки “Студіону” у Львові (1909–1940) (за фрагментом каталога) // Там само. – 2007. – Вип. 15. – С. 221–241; Шляхи і методи дослідження розпорозених бібліотек (на прикладі книгозбірні “Студіону” у Львові) // Наукові праці НБУВ. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 293–307; Мистецькі цінності книгозбірні “Студіону” // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 2. – С. 51–63; та ін.

* * *

Про те, як “нищили незнищенне”, Ярослав Дашкевич написав, маючи на увазі бібліотечні фонди⁴⁸, але важливою складовою бібліотек завжди були і є саме люди, без розуму, душі й самовідданої праці яких бібліотеки залишалися б мертвими складами книжок і паперів. Тому система передусім нищила саме тих, хто оберігав і плекав це незнищенне багатство.

Листи живо і яскраво – без самоцензури – відбивають переживання й думки того часу. Дашкевич намагався не втратити контакту з Меженком, хоча досить довго про нього доходили у Львів усякі суперечливі звістки і тільки згодом стало відомо, що він з дружиною вже влаштувався в Ленінграді.

Очевидно, з переслідуваннями, непевністю долі, хворобою (як згадував пізніше Я. Дашкевич, поїхав Меженко з Києва “з рубцем після інфаркту”) й турботами переїзду до Ленінграда була пов’язана понад тримісячна перерва в їхньому листуванні. Хоча Президія АН УРСР задовольнила прохання Ю. Меженка про звільнення ще 15 липня 1947 р. і спершу він шукав можливості для виїзду до Москви, проте офіційно звільнився з посади директора БАН УРСР щойно 1 лютого 1948 р. і 5 лютого виїхав до Ленінграда⁴⁹. Це супроводжувалося масштабним погромом налагодженої бібліотечної роботи⁵⁰.

З від’їздом Меженка з Києва і “Журнал Бібліотеки АН УРСР”, і “Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР”, й інші бібліотечні видання були ліквідовані, а його ім’я перестали згадувати навіть у довідниках про київські бібліотеки. Довідник “Бібліотеки УРСР (обласні, наукові і спеціальні)”, який складала 1948 р. ще під керівництвом Меженка, поза сигнальні примірники не вийшов. З бібліографічним виданням Л. Хінкулова “Словник української літератури” (К., 1948. – Т. 2), мабуть, теж трапилося щось подібне⁵¹, – змушений повідомляти невеселі вісті вже до Ленінграда Я. Дашкевич. “«Науковий збірник» бібліотеки пішов під ніж (він зберігся в п’яти чи шести примірниках тільки у найбільших бібліотеках колишнього Союзу). А в примірнику ЦНБ АН України Меженкову статтю про репертуар української книги просто вирізали”⁵². Відшукати окремі примірники “Журналу Бібліотеки АН УРСР” сьогодні також дуже непросто⁵³.

Партійні чинники ухвалили перетворити Львівську бібліотеку на публічну бібліотеку Львова, ліквідувавши її науковий статус. У січні 1949 р. з’явився новий директор – такий собі Герой Радянського Союзу Антін За-

⁴⁸ Дашкевич Я. Як нищили незнищенне: [Про бібліотеку Наукового товариства ім. Шевченка у Львові] // Дзвін. – Львів, 1991. – № 8. – С. 114–119.

⁴⁹ За інформацією С. І. Білокопя.

⁵⁰ Про причини й обставини повторного виїзду Меженка з України докладніше див.: Білокін С. Повсякденні турботи повоєнних книгознавців... – С. 48–135.

⁵¹ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 62–62зв. (лист Я. Дашкевича від 17 грудня 1948 [Львів]).

⁵² Дашкевич Я. Нескорений лицар української книги. – С. 581–582.

⁵³ Так, № 2 “Журналу БАН УРСР” за 1948 р. вдалося розшукати лише в Національній бібліотеці ім. В. Вернадського в Києві.

харович Одуха⁵⁴. Він виживав з бібліотеки всіх, хто працював тут у часи німецької окупації.

Львівська бібліотека стала ідеологічним побойовищем. У червні 1949 р. Дашкевичу довелося пережити два обслідування роботи відділу бібліографії. Першою була комісія обкому, друга – внутрібібліотечна. У другій було п’ять чоловік комісії на п’ять співробітників відділу, і “слідили” п’ять днів. Перед комісією поставили завдання будь-що знайти недоліки у роботі завідувача відділу бібліографії і звинуватити його в нефаховості. Та оскільки саме професійна фаховість була найсильнішою стороною Я. Дашкевича, Мечислав Гембарович, тоді зав. відділу мистецтва Львівської БАН, якого включили до складу комісії, відмовився підписати цей акт, що, своєю чергою, послужило для звинувачення його в солідарності з Дашкевичем. “Може, буде до речі згадати про так званого професора Гембаровича. Коли комісія перевіряла роботу бібліографічного відділу і написала акт, в якому констатувала розвал роботи і рекомендацію читачам шкідливої літератури, то Гембарович, будучи членом цієї комісії, категорично відмовився підписати цей акт, хоч брав участь у перевірці. Це свідчить про те, що він був згодний з тим становищем роботи, яка була у відділі, і про спільність поглядів з Дашкевичем”, – говорила голова цехового комітету бібліотеки Т. Ю. Козачук⁵⁵. Із цього випливав і висновок у стилі прокурора Вишинського: “У своїй антирадянській боротьбі українсько-буржуазні націоналісти об’єднуються з польськими націоналістами, як ті, так і другі постачаються зброєю, отрутою, літературою і інструктажем з

⁵⁴ Одуха Антін Захарович (1910–1967) – Герой Радянського Союзу (1944), червоний партизан. У 1948 р. призначений на посаду директора Львівської філії БАН УРСР. Особливо “відзначився” у знищенні фондів колишньої бібліотеки НТШ. Я. Дашкевич згадує: “Це був дуже своєрідний директор: енкаведист-садист за фахом, він займався тим, що виловлював бандерівців, припікав їх на вогні (запис про це залишив О. Довженко у своєму “Щоденнику”) та страшенно дивувався, що вони залишаються вірними Україні. Коли до його загону приходили хлопці з лісу, щоб здатися з повинною, він вбивав їх особисто в особливо вишуканий спосіб (про це є спогади радянських же партизанів; див.: *Яценцюк Я.* Реквієм. На території нашої Хмельницької та областей Західної України діяло партизанське з’єднання, яким командував Одуха Антон Захарович // *Поступ.* – Львів, 1989. – № 15. – С. 4). За це він отримав звання Героя. У Львові він громив не лише націоналістів – людей серед працівників бібліотеки, але винищував націоналістів у книжках. Бібліотеку на Радянській, 24 зачинили на роки, нібито, щоб впорядкувати”. Див.: *Дашкевич Я. Р.* Після погрому (Про долю і недолю бібліотеки НТШ) // *Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу.* – Львів, 1996. – С. 11–13.

⁵⁵ Козачук Таїса Юхимівна (1910–1963?) – українка, нар. у м. Дніпропетровську, закінчила у 1935 р. Дніпропетровський університет, економічний ф-т, переїхала до Львова в 1940-х рр. разом з чоловіком Василем Дудником (у кінці 1940-х рр – в. о. уповноваженого Президії АН у Львові, у 1947 р. – зав. відділу рукописів, тимчасово). Спершу працювала у Львівському політехнічному інституті, з 4 січня 1949 р. – у Львівській БАН, з 1949 р. до смерті – зав. відділу рукописів та тимчасово, з перервами – науковим секретарем. У 1949 р. – голова профспілкового комітету (Архів ЛНБ. – Оп. 3. – Спр. 50. – Арк. 18 (Список працівників Львівської філії БАН УРСР на 15 грудня 1952 р.)).

одного центру, центру англо-американського мракобісся – Ватикану, який вірно служить англо-американському імперіалізму”⁵⁶. Акт комісія все одно склала. Усе це відбувалося в розпал іспитів в університеті.

Через місяць почалися репресії: під час керівництва Одухи на початку 1950 р. було звільнено 11 політично “неблагонадійних” працівників, 12 понизили в посаді. Тому Дашкевич старався довести до ладу своє господарство: займався словником псевдонімів, склав список дореволюційних псевдонімів (приблизно 2500) – планував віддрукувати на машинці й один примірник послати Меженкові. Багато людей цікавилось матеріалами, та до друку так і не дійшло. Як відомо з подальшої долі словника псевдонімів, незважаючи на намагання хоч якось убезпечити матеріали великої праці, зробити цього, як і здійснити інших планів, не вдалося.

10 грудня 1949 р. Ярослав Дашкевич прямо в бібліотеці був заарештований органами МДБ як син “відомої української націоналістки, бувшого сотника галицьких стрільців Олени Степанів”⁵⁷. Після його арешту влаштували судилище – загальні збори працівників Львівської бібліотеки АН УРСР. Виступаючи в ролі головного обвинувача, Т. Ю. Козачук сказала: “Нещодавно в нашій бібліотеці з числа співробітників був викритий презреним ворог українського народу – наймит американського імперіалізму – Дашкевич, який був пійманий з поличним у своїх антирадянських діях і переданий слідчим органам”⁵⁸. Йому закидали не лише зберігання і розповсюдження антирадянської літератури, а й перетворення бібліографічного відділу у місце націоналістичних явок і центр антирадянської пропаганди: “На своїй квартирі Дашкевич створив цілий склад німецько-фашистської, націоналістичної петлюрівської літератури. Подумайте, товариші, цей виродок мав собі за настільну книгу «Майн кампф» Гітлера, збирав колекцію портретів Гітлера. Як могли ми допустити, щоб у такому бібліографічному відділі радянської бібліотеки міг орудувати цей шакал, заражений коричневою чумою! А ми його могли давно викрити. Адже багато хто з вас знає, хто такий Дашкевич, з якого середовища він вийшов.

Багатьом із місцевих товаришів відомо, що Дашкевич – син полковника українських січових стрільців Романа Дашкевича, який був правою рукою у Євгена Коновальця – цього міжнародного шпигуна, ката київських арсенальців, які повстали у 1918 році (*показує фото*).

Адже багатьом відомо, що мати Дашкевича Олена Степанів – бувша хорунжа УСС, націоналістка, яка в часи окупації снувала наклепи на радянський народ і виступала у бандерівських виданнях як «теоретик» по

⁵⁶ Із стенограми загальних зборів працівників Львівської бібліотеки АН УРСР від 23–24 грудня 1949 р. – Арк. 10.

⁵⁷ Із стенограми львівської міської партійної конференції про ідейно-виховну роботу в закладах освіти, науки і культури від 30–31 січня 1950 р. // Культурне життя в Україні. – Т. 1. – С. 633. Насправді Олена Степанів ніколи не мала звання сотника.

⁵⁸ Із стенограми загальних зборів працівників Львівської бібліотеки АН УРСР від 23–24 грудня 1949 р. – Арк. 6.

національному питанню. (*Показує фото Олени Степанів у формі хорунжої УСС*). Ось з якого кодла вийшов Дашкевич, і чадо достойне своя родителі. Цей націоналістичний ублюдок з молоком матері, з книги Гітлера увісвав у себе ненависть до нашого народу, зневагу до подвигів радянських людей, зоологічну зненависть до великого російського народу!

І ця нікчема, яка задирала догори носа, яка уявляла себе нащадком якихось князів, ця нікчема, отруєна найстрашнішим з ядів – коричневим фашизмом, – ось оця нікчема керувала нашим відділом бібліографії, вчилася в радянському університеті! Більш того, на сторінках нашої обласної газети він представлений як син «батрака», якому радянська влада дала можливість вийти в люди!

Цікаво, що Дашкевич здобув якимось чином велику повагу і батьківське піклування з боку Михайла Возняка й інших⁵⁹. Якраз в останньому твердженні “прокурор” не помилився, та загальна повага порядних і розумних людей не могла врятувати арештованого.

Його матір Олену Степанів заарештували трохи пізніше за звинуваченням у тому, що вона “своїх націоналістичних поглядів не змінила, займається переховуванням, у великій кількості, у себе на квартирі літератури антирадянського змісту”⁶⁰. Під час обшуку помешкання 30 грудня 1949 р. органами УМДБ у Львівській області було виявлено у великій кількості “антирадянську націоналістичну і профашистську літературу”, зокрема твори М. Грушевського, І. Крип’якевича, В. Щурата, М. Возняка, А. Чайківського, В. Липинського, В. Винниченка, Д. Донцова, Б. Лепкого, Р. Купчинського та багатьох інших⁶¹.

Пізніше вчений згадував: “Я ще довгі місяці не знав, що моя мати арештована, і лише десь через рік-півтора до мене, вже у в’язничній камері в Золочеві, дійшли чутки, що сталося. Шукали «доказів». Шукали «доказів» вперто і наполегливо, бо було поки що лише кілька книжок, знайдених під час обшуку, зміст яких можна було визначити як антирадянський. Зрештою, інші книжки і папери, фотографії, родинні пам’ятки викидали через вікна – частину забрала бібліотека Академії наук у Львові, частину розібрали люди. У мені досі немає правних підстав вимагати хоча б чогось із загарбаного – матір судили (хоча й заочно, через т.зв. особливу нараду при Міністерстві державної безпеки

⁵⁹ Там само. – Арк. 24–25.

⁶⁰ Архів СБУ по Львівській області. – Слідча справа № 8611, Степанів О. І. – Арк. 112. Крім помилково вказаного місця народження – насправді це с. Вишнівчик, у постанові переплутано також військові формування – Легіон Українських Січових Стрільців, у якому служила хорунжою Олена Степанів (1914–1917) та частини Армії УНР – київських Січових стрільців під командою Євгена Коновальця, де Роман Дашкевич очолював артилерійський підрозділ (1917–1919). Відповідно цілковито фальшивим є і твердження про статтю, нібито опубліковану Оленою Степанів.

⁶¹ Культурне життя в Україні. – Т. 1. – С. 362–363; Центральний архів КДБ СРСР. – Спр. II–346427.

СРСР у Москві, що тисячами штампувала вироки для своїх жертв), судили з конфіскацією майна, і досі цей присуд не переглянено і не відмінено”⁶².

У звітній доповіді секретаря Львівського міськкому КП(б)У І. Бондаря на львівській міській партійній конференції 30–31 січня 1950 р. про ідейно-виховну роботу було сказано: “В колективі Академії [наук] працювали ряд відомих в минулому ідеологів українського буржуазного націоналізму. Це такі, як Крип’якевич, Терлецький, Карманський, Олена Степанів і інші. На протязі 1949 року органами МДБ були арештовані бувші співробітники академії Дучимінська, [...] Дашкевич – син відомої української націоналістки, бувшого сотника галицьких стрільків Олени Степанів, яка довгий час працювала в науково-природознавчому музеї. Цей Дашкевич, працюючи в бібліотеці Академії наук на посаді в. о. зав. відділом бібліографії, закінчив Львівський державний університет і намагався пролізти в аспірантуру. Дашкевич був пійманий на місці злочину, за його наказом розповсюджувалась контрреволюційна література, що переховувалась в його відділі”⁶³.

Цією контрреволюційною літературою, конфіскованою на робочому місці в бібліотеці, виявився не “Майн кампф” чи “колекція портретів Гітлера”, а черговий пакуночок шевченкіани, підготований для пересилки Меженкові⁶⁴. З цією обставиною пов’язаний і не відомий раніше лист Меженка до близької знайомої Я. Дашкевича Ярослави Ціхановської від 24 червня 1953 р., де він пояснює свою поінформованість про львівські справи: “Єдине, що до мене стороною дійшло, це те, що йому дали 10 років за збирання й спробу передати вилучену літературу. Я знаю також, що це була література про Шевченка, а я взагалі збираю все, що є про Шевченка написаного, і Ярослав Романович зібране хотів передати до мене. Я не знаю більш нічого, і через це мій лист до тов. Ворошилова буде не досить обґрунтований, хоч в такій відповідальній справі для переконливості треба писати й докладно, й у всіх деталях умотивовано. Цими днями я від’їжджаю до жовтня, але ще перед від’їздом того листа напишу, хоч і не маю великих надій на успіх”⁶⁵.

З боку Меженка, який сам знаходився під пильною увагою органів МДБ, це було вчинком, гідним поваги⁶⁶. Очевидно, всі заходи були марними, проте й вони були в той час рідкістю.

⁶² Дашкевич Ярослав. Спогад про “радянський період” життя // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С. 585.

⁶³ Культурне життя в Україні. – Т. 1. – С. 633–635; ДАЛО. – Ф. П. 4. – Оп. 1. – Спр. 334. – Арк. 118–120 (Із стенограми львівської міської партійної конференції про ідейно-виховну роботу в закладах освіти, науки і культури від 30–31 січня 1950 р.).

⁶⁴ Перехопив посилку з шевченкіаною завгосп бібліотеки Павло Чорний.

⁶⁵ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка до Я. Ціхановської від 24 червня 1953 р.

⁶⁶ Тим більше, що секретар ЦК ВКП(б) Андрій Жданов, з боку якого Меженко міг мати хоч якусь підтримку в Росії від часу їхнього випадкового знайомства (чи спільного перебування в блокадному Ленінграді), на той час уже помер (31 серпня 1948 р.).

Подякувати за турботу Я. Дашкевич зміг щойно після повернення з Казахстану в серпні 1956 р.⁶⁷. Олена Степанів написала синові на Закарпаття, де він відпочивав, що зустріла Марію Дем'янівну Деркач, яка “отримала від Юрія Олек[сійовича] письмо, в яким він щиро радіє з нашого приїзду і дуже рад би був Тобі, як можливо і потрібно, допомогти. Напиши йому конче, він вже на пенсії, подякуй за його письмо в Твоїй справі. Його адреса М. Ю. О. Ленинград, Моховая, 22, кв. 22”⁶⁸.

Отже, 5 серпня 1956 р. Я. Дашкевич з Ясіні поновлює перерване на 7 років таборів листування. Відтоді вже ні один, ні другий не пов’язані безпосередньо з бібліотекою, і теми листів стають іншими.

На той час для Дашкевича закінчилася гірка семирічна, а для Меженка ще тривала майже десятирічна розлука з рідною Україною.

За майже сім років перерви в листуванні все змінилося. 1948 р. Меженка фактично врятував від арешту виїзд до Ленінграда, де мешкала рідня його дружини Ольги Готт і завбачливо було залишене помешкання. Влаштувавшись старшим науковим співробітником на кафедрі історії техніки Ленінградського політехнічного інституту, він працює над бібліографією російської технічної періодики. Готує низку бібліографічних покажчиків для Інституту історії природознавства, Державної публічної бібліотеки, Академії архітектури УРСР, Театрального музею УРСР. Керує секцією колекціонерів книг і графіки Ленінградського будинку вчених. 1955 р. вийшов друком його капітальний покажчик “Русская техническая периодика, 1800–1916”. Проте низка праць, у підготовці яких Ю. Меженко брав безпосередню участь, з’явилася без зазначення його прізвища, навіть як редактора⁶⁹. Керівництво Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина, куди Меженко оформився як тимчасовий співробітник-пенсіонер, також скорочувало до мінімуму їх тиражі, остерігаючись звинувачень у політичній неблагонадійності⁷⁰.

⁶⁷ Ярослав Дашкевич 2 червня 1956 р. був звільнений з місця ув’язнення Р–246/32 (відділення Карлагу в Спаську) за рішенням Комісії Верховної Ради СРСР на підставі Указу від 24 березня 1956 р. зі зняттям судимості та втрати прав. Скерований до Львова. Під вартою пробув 6 років 5 місяців 24 дні.

⁶⁸ Поштова картка Олени Степанів до Я. Дашкевича від 30 липня 1956 р. У приватному архіві Я. Дашкевича.

⁶⁹ Наприклад, видання: Библиография периодических изданий России, 1901–1916: В 4 т. – Л., 1958–1961; вийшло в серії “Библиография русской библиографии”, ч. 1 (автор М. В. Сокурова).

⁷⁰ Як пише Є. Соколинський, “24 января 1951 года Меженко уволили в связи с закрытием кафедры истории техники. В тот момент стал ненужным целый пласт истории науки. Руководящие органы, направляющие науку по правильному пути, требовали, чтобы наука прежде всего обслуживала современную промышленность и сельское хозяйство. Занятие же историей науки объявили неактуальным, поэтому были закрыты соответствующие институты, специальные кафедры в Москве и Ленинграде” (Соколинский Е. К. Ю. А. Меженко: Библиограф на ветрах истории. – С. 190–191).

Ярославу Дашкевичу після повернення разом з матір'ю до Львова доводиться заново влаштовувати життя, шукати сяке-таке помешкання, роботу. Повернутися до свого попереднього помешкання на Пісковій, 5 неможливо – після арешту колишніх власників там поселили чужих людей, отож доводиться винайняти одну кімнату з кухнею у невеличкому будиночку без вигод на Кривчицях, на вул. Козацькій, 11а, який стає прихистком для матері і сина на багато років.

Два роки безробіття зовсім не сприяють спілкуванню. Тому наступна його картка до Меженка – привітання з Новим 1957 роком – написана майже через півроку, а перший “справжній” лист – 18 липня 1957 р. З нього дізнаємося, що Ярославові Дашкевичу вдалося влаштуватися на роботу за договором в Інституті суспільних наук Академії наук для складання археографічного збірника (З історії революційного руху у Львові 1917–1939: Документи і матеріали. – Львів, 1957) та бібліографії прогресивної західноукраїнської преси за той же період. Про матір повідомляє, що вона на пенсії та, незважаючи на все пережите, – держиться добре.

Меженко відповідає великим листом 31 липня 1957 р., зі сподіванням відновити “давній контакт і листування, так трагічно перервані”. Він ідеалістично сподівається, що молодому вченому таки вдасться закінчити свою цінну й вельми потрібну роботу над словником псевдонімів. “Матеріали Ваші, оскільки я знаю, не загинули, і це мене дуже тішить”⁷¹. На жаль, так не сталося.

Про себе Меженко повідомляє, що хоч і на пенсії (з 1950 р.), але працює за договорами і для Ленінграда, і для Києва – використовує зібрані протягом багатьох років матеріали до історії українського театру (про Старицького і Саксаганського). Пише, що вже надруковано його роботу про Кропивницького, а незабаром має вийти книжечка про Л. П. Ліницьку. Отримавши цю книжку, Дашкевич з жалем зауважує: “Прочитав з великою увагою – і одночасно пожалів усі ці роки, в які Вам не було можливості працювати в бажаному та улюбленому напрямку. Дуже і дуже велика шкода!”⁷². В умовах радянської сірятини марнувався справжній науковий потенціал і багатолітній досвід вчених. Нарешті 20 грудня 1957 р. Дашкевич повідомляє про себе, що працює в інституті бібліографом, думає про кандидатські іспити, захист дисертації: “Правда, це не так просто в сучасну пору монополізації тематики та різноманітних інших перешкод. Все-таки, думаю, енергії в мене вистачить, щоб все це перебороти”⁷³.

Наприкінці 1957 р. Меженко дякує за надісланий Дашкевичем “Бібліографічний покажчик комуністичної та прогресивної преси Львова

⁷¹ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 31 липня 1957 р. [Ленінград]. Насправді ані один, ані другий ще не здогадуються, що робочу картотеку, яка зберігалась у Львівській бібліотеці, по-піратськи використав для свого словника О. І. Дей.

⁷² ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 108–109 (лист Я. Дашкевича від 11 лютого 1958 р. [Львів]).

⁷³ Там само. – Арк. 105 (лист Я. Дашкевича від 20 грудня 1957 р. [Львів]).

(1918–1939 рр.)”⁷⁴ і високо її оцінює: “Дуже добра бібліографія! Це для мене найкращий новорічний гостинець”⁷⁵.

А відразу потому 26 січня 1958 р. Дашкевич повідомляє про свої дальші бібліографічні зацікавлення: “У «Вітчизні» за минулий рік (№ 9), між іншими, надрукована моя рецензія на один археографічний збірник, виданий у Львові”⁷⁶. Рецензія трохи напсувала крові деяким моїм «друзям», дехто бачив особливу мою злобність в тому, що удари впали на видання саме Бібліотеки АН – з якою в мене, очевидно, особливо добрих відносин немає і зараз”⁷⁷. Йдеться тут про те, що упорядником збірника була зав. відділу рукописів Львівської бібліотеки АН УРСР Таїса Козачук, яка в січні 1950 р. виголошувала звинувачення проти заарештованого Я. Дашкевича.

Праця “Прогресивна преса Західної України 1919–1939 рр.” послужила приводом для знайомства Я. Дашкевича з бібліографом Федором Кузьмичем Сараною⁷⁸, який обіцяв допомогти з виданням довідника і розповів про перспективи повернення Меженка в Україну для роботи в очолюваній Миколою Бажаном редакції Української радянської енциклопедії. Саме Сарана – на думку Меженка кінця 1950-х рр., “прекрасна людина, з ясною головою і добрий знавець бібліографії”⁷⁹, – був реальним організатором переїзду Меженка.

Та реалізувати цей план вдалося щойно за два роки – в Києві не було відповідного помешкання, та й стан здоров’я Меженка не сприяв цьому. Підводних каменів у справі переїзду Меженка до Києва було чимало, і він це усвідомлював. Та й перші томи УРЕ оцінював досить критично. Зокрема, на його думку, в енциклопедії треба було збільшити українську персоналію.

⁷⁴ Опубл.: З історії революційного руху у Львові, 1917–1939: Документи і матеріали. – Львів, 1957. – С. 721–739.

⁷⁵ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 28 грудня 1957 р., Ленінград.

⁷⁶ Див.: Дашкевич Я. Сумлінніше опрацювати історичні документи [Рец. на: Антифашистський конгресс работников культуры во Львові в 1936 г.: Документи и материалы / Под ред. П. С. Козланюка; сост. Т. Е. Козачук. – Львов, 1956. – 118 [4] с.] // Вітчизна. – К., 1957. – № 9. – С. 217–219.

⁷⁷ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 106–107 (лист Я. Дашкевича від 26 січня 1958 р. [Львів]).

⁷⁸ Сарана Федір Кузьмич (1921–1995) – український бібліограф і літературознавець. Автор шевченкознавчих бібліографічних покажчиків і розвідок. Член КНРС з 1951 р. У 1963 р. разом з І. Л. Бутичем, Я. Р. Дашкевичем та ін. упорядкував збірник: Тарас Шевченко: Документи і матеріали (1814–1963). – К., 1963. – 566 с. У 1980 р. – лауреат Державної премії УРСР (разом ще з чотирма дослідниками) за “Шевченківський словник” у двох томах. Ф. Сарана працював у редакціях УРЕ та УЛЕ. Людина, близька до Ю. Меженка, допомагав йому в час, коли Меженко був консультантом УРЕ, а згодом опікувався ним аж до смерті. Він також успадкував бібліотеку й частину збірок Меженка. Архів Ф. К. Сарани зберігається частково в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, частково в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва в Києві. Про його доробок див.: Федір Кузьмич Сарана: Біобібліографічний покажчик. – К., 1993. – 26 с.

⁷⁹ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 26 вересня 1958 р., Ленінград.

Дашкевич висловлює і свої зауваги: добре, що й у Росії б'ють УРЕ за замало український характер, у персоналіях також багато "приблизних відомостей". Очевидно, якби авторський колектив був підібраний краще, багато дат можна було б уточнити.

Дні Дашкевича у Львові минають тим часом в архівах та бібліотеках; він завершує бібліографічну тему "Історія Західної України: Бібліографічний покажчик радянської літератури 1939–1957 рр."⁸⁰. Видання так і не вийшло друком – пролежавши якийсь час у видавництві Академії наук, випало з плану, а "Держполітвидав" також не зібрався надрукувати довідник "Прогресивна преса Західної України 1919–1939 рр.". Дуже важко було працювати, коли на кожному кроці поставали невидимі, але такі зрозумілі ідеологічні перешкоди. Очевидно, що прізвище політично неблагонадійного автора було визначальним.

Тоді ж виринає перша тема кандидатської роботи "Розвиток західно-української літературної критики 1919–1939 рр." (явно нереальної в умовах радянської дійсності), та вже 1959 р. з'являється нова, "екзотична" тема, яка стане любов'ю всього життя вченого – історія вірменських колоній в Україні.

Бібліографічні теми цікавлять обох учених, зокрема, виникає цікава ідея удвох зробити покажчик до редагованого Іваном Франком журналу "Житє і Слово". Ця тема з ентузіазмом, таким рідкісним для листів Меженка цього періоду, обговорюється в листах за березень 1958 – грудень 1961 рр. Зокрема, 31 березня 1958 р. Меженко розповідає про виникнення в нього ідеї: шукаючи потрібного місця у журналі, подумав, чи не зробити для нього доброго покажчика, в якому розкрити зміст за всі 4 роки. Але порозкривати по можливості не лише псевдоніми та криптоніми, а й навіть анонімні статті. За розкриття справжніх імен авторів на базі доступних йому львівських архівів запропонував узятися Дашкевичу як фахівцю від псевдонімів. Сам він збирався розписати зміст журналу на картки й упорядкувати покажчик. У грудні 1958 р. львівський вчений посилає до Ленінграда результати своїх розшуків та повідомляє, що обставини тривалої праці над покажчиком були зумовлені частковою пропажею картотеки псевдонімів, що зберігалася у львівській бібліотеці, та ідеологічними чистками.

Копітка праця завершилась у середині січня 1959 р. укладанням докладного систематичного покажчика змісту. Я. Дашкевич написав невелику вступну статтю, яка Меженкові сподобалась. Він певен, що надрукувати покажчик у "Радянському літературознавстві" буде досить легко, тому звертається до київської редакції журналу, зазначаючи, що склав його у співавторстві з Дашкевичем. Перший лист датовано 27 березня 1959 р., потім було ще кілька. Довгождана відповідь від 18 квітня 1959 р. принесла відмову: роботу врешті-решт повернули через надто великий обсяг.

⁸⁰ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 122–123зв. (лист Я. Дашкевича від 18 вересня 1958 р., Львів).

У грудні 1961 р., уже перебравшись до Києва, Меженко, за порадою Дашкевича, пропонує роботу до львівського збірника статей і матеріалів “Іван Франко”, проте й редактор збірника Олексій Мороз бібліографією Франкового журналу не зацікавився. Дослідниця біобібліографії Меженка Н. Стрішенець пише: “Надрукувати свою працю літньому вже бібліографові так ніде і не вдалося. ... Шкода, що ретельно виписані нерівним почерком старого вченого сторінки покажчика так і лишились архівним матеріалом”⁸¹. Єдине, в чому вона помиляється, – це почерк, – як виникає з листа, переписував рукопис не сам учений, а його дружина О. Готт: “Рукопис покажчика, на мою думку, досить чіткий (писала його Ольга Олександрівна), і я гадаю, що друкарка не матиме з ним багато мороки”⁸².

Хвороба Паркінсона прогресує. Ще в Ленінграді Меженка почали інтенсивно лікувати. Дашкевич постійно цікавився станом його здоров’я, виявляючи при цьому професійні медичні знання. Меженко втішав себе бодай тим, що не втратив працездатності, але працює поволі й далеко не так продуктивно, як раніше. Ставлення до своєї недуги мав дуже тверезе й філософське: “Це неминуче, і доводиться терпіти, аж поки настане очікуваний природний кінець”⁸³.

У червні 1959 р. нарешті відбулася зустріч учених після багатьох років. Дашкевич по свіжих слідах ділиться своїми враженнями від неї, – він тішився тим, що зустрів по-старому живого, гострого в думках і висловлюваннях Юрія Олексійовича. А добрі умови для праці та творчості, якби такі були в Києві, могли б дати літньому вченому нові сили та бадьорість. Та й сам Меженко покладав великі сподівання на те, що в Києві йому стане краще – він мав намір хоч би останні роки віддати українській бібліографії, для якої зробив значно менше, ніж хотів – і то не завжди зі своєї вини.

1960-ті роки

Устоялася думка, що на тлі репресивних сталінських 1950-х і застійно-репресивних 1970-х рр. 1960-ті рр. були роками “відлиги” та “українізації”. У 1960-х рр. прийшло в літературу й культуру нове т. зв. “шістдесятницьке” покоління письменників і митців. Та цікаво простежити, як виглядає на матеріалах листування життя українського наукового середовища на прикладі двох вчених – літнього й змученого недугою Меженка та сповненого нерозтраченої енергії, хоч і з підірваним таборами здоров’ям, Дашкевича.

У березні 1959 р. з’являються нові суспільні настрої, зумовлені цілою низкою подій, які докладно описує львівський адресат: київські “події” почалися з Інституту мовознавства. Молодший науковий співробітник М. Матвієнко виступила у “Вітчизні” із статтею, в якій критично показувала місце і

⁸¹ Стрішенець Н. В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. – С. 87.

⁸² Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 25 лютого 1959 р., Ленінград.

⁸³ Там само. – Лист Ю. Меженка від 10 січня 1959 р., Ленінград.

роль української мови в сучасному суспільстві в Україні. Вона згадувала про нехтування рідною мовою, заміну її “третьою” мовою, про те, що українську мову прогнали із сім’ї, що її не розвивають, що це суперечить принципам ленінської національної політики і т. п. Цей виступ засудили, бо автор нібито використовувала “поодинокі нехарактерні факти” і “робила недоречні висновки про, буцімто, переслідування” української мови та культури. Прояви “ревізіонізму” помітні були в Інституті літератури (спроби О. Бабишкіна реабілітувати М. Грушевського), в Інституті філософії (Дишлевий, Кінько), серед письменників (у Львові, наприклад, поет Д. Павличко випустив збірку віршів “Правда кличе!” в якій допустив декілька грубих антирадянських випадів – наприклад, що “Торквемада помер, а тюрма осталась”, проклинаючи тих, які забувають рідну мову). “Очевидно, всі ці прояви чужої нам ідеології знайшли принципальний відпір і були засуджені нашою громадськістю. Правда, у Львові піднесли вимогу про необхідність боротьби з великодержавним шовінізмом – це в зв’язку з тим, що були спроби політичної реабілітації старого і нового галицького “москвофільства”. Дебати в зв’язку з цим питанням ще відбуваються. – Передбачається, що буде постанова ЦК КПУ з ідеологічних питань, яка, хоча й не в різкій формі, торкатиметься таких не-своєчасних (щонайменше) проявів. Хочу підкреслити, що жодні заходи відносно осіб, які проявляли неправильні тенденції, не вживалися та не будуть вживатися – очевидно, вони розуміють свої помилки і їм дані всі можливості для того, щоб їх виправити”⁸⁴. Цікавий стиль цього листа – відверто іронічний і подекуди саркастичний.

Я. Дашкевич відверто висловлюється на різні пекучі теми: “Справді, Історична бібліотека УРСР взялася за складання «Бібліографії бібліографій історії України». Кац – це дама відомої національності та солідної ваги (на жаль, тільки фізичної, а не бібліографічної); в минулому році вона надрукувала оглядову статтю з бібліографії історії України в «Українському історичному журналі». До цієї роботи підключився інститут історії АН УРСР. Вони склали перший варіант бібліографії бібліографій, що охоплює українські та російські бібліографії історії України. Список доволі примітивний, багато пропусків (не тільки цензурного характеру), єдина надія на Федора Пилиповича [Максименка], що повинен редагувати цю роботу”⁸⁵.

Сталися й серйозніші події в історичній науці: “Остання київська новина – це обвинувачення історика Ф. Шевченка, що мав захищати докторську дисертацію про зв’язки України з Росією в пол. XVII ст., в переспівуванні відомих теорій Грушевського. Обвинувачення висунуто дуже гостро – й тепер по всіх установах суспільних наук (з вузами включно) проходить обговорення праці Шевченка. Проходить бурхливо, бо є і прихильники, і вороги зроблених закидів”⁸⁶. На щастя, Ф. Шевченкові з трудом вдалося

⁸⁴ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 148–149зв. (лист Я. Дашкевича від 4 березня 1959 р.).

⁸⁵ Там само. – Арк. 181–183 (лист Я. Дашкевича від 13 грудня 1959 р., [Львів]).

⁸⁶ Там само. – Арк. 201–202зв. (лист Я. Дашкевича від 14 червня 1960 р., [Львів]).

відбитися: “Після чотирьохденного (sic!) обговорення мнимої крамоли в праці Ф. Шевченка йому вдалося доказати, що він має рацію – і всі злобні обвинувачення відпали. виявилось, що це тільки ще один зовнішній прояв різних інтриг на особистому ґрунті, які, зрештою, процвітають у всіх академічних установах”⁸⁷.

Про трагічну київську подію – пожежу Київської публічної бібліотеки АН УРСР 24–26 травня 1964 р., організовану КДБ, під час якої згоріло близько 500 тисяч томів у відділі “україніки”, серед них багато книжок з автографами українських діячів⁸⁸, – Меженко пише лаконічно: “Непоправне нещастя з Бібліотекою. Ви напевно вже знаєте про пожежу”⁸⁹.

У листах нерідко трапляються згадки про спільних знайомих – Миколу Бажана, Стефанію Гебус-Баранецьку, Павла Гнипа, Марію Деркач, Федора Максименка, Ярославу Музику, Федора Сарану, Стефана Таранушенка, Федора Шевченка, Миколу Шрага, Івана Крип’якевича та інших.

У 1960 р. на запрошення Головної редакційної колегії Української радянської енциклопедії Меженко таки обіймає посаду завідувача її бібліографічної редакції в Києві. До Києва він приїхав у серпні й відразу ж повідомляє свою нову адресу: “Я вже киянин, і моя стала адреса: Київ, 28, Велика Китаївська, 103, відомчий будинок Фіз[ико]-хім[ічного] інституту, пом[ешкання] 45”⁹⁰. І хоча у новому помешканні тісно книжкам, робота кабінетна вдома, а 1–2 рази на тиждень вченого возять службовою машиною до головної редакції, – його справді енциклопедичні знання та досвід сприяють піднесенню наукового рівня УРЕ, збагачуючи тексти бібліографічними матеріалами, загальна кількість яких у 17 томах налічує понад 30 тис. назв. На жаль, стан здоров’я дозволяє літньому вченому пропрацювати в редакції УРЕ лише два роки.

У березні 1965 р., коментуючи статтю в журналі “Радянське літературознавство”, де йшлося про діяльність створеного ним у 1920-ті рр. УНІКУ, Меженко дуже тверезо оцінює ситуацію 1960-х рр. Після появи в журналі “Радянська культура” статті Каганова про проблеми книгознавства він вважає, що настав слушний час порозмовляти про українське книгознавство в цілому: “Мені кортить вплутатися в цю «дискусію», та я все ж утримаюся, бо знову почнуть казати про «збочення» та «ухили», що їх мені не раз згадували, та й Каганов не забув за них згадати. Виходить – мене амністовано, а я вважаю, що мене мають реабілітувати. Отже, я залишуся осторонь”⁹¹. Це висловлювання дуже символічне. З нього ще не зняли ідеологічного тавра про націоналістичні “збочення” та “ухили”, хоч і дещо пом’якшили негативні оцінки.

⁸⁷ Там само. – Арк. 203–204 (лист Я. Дашкевича від 21 червня 1960 р., Львів).

⁸⁸ Детальніше про це див.: Білокін С. І. На зламах епохи: Спогади історика. – Біла Церква, 2005. – С. 135–142.

⁸⁹ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 27 травня 1964 р., Київ.

⁹⁰ Там само. – Лист Ю. Меженка від 17 серпня 1960 р., Київ.

⁹¹ Там само. – Лист Ю. Меженка від 11 березня 1965 р., Київ.

І, звичайно, майже в кожному листі йдеться про збирання знаменитої меженківської колекції шевченкіани, яку він започаткував ще 1911 р. Ця тема наскрізно пов'язує листування першого періоду – від 1945 р. до 1949 р., та другого – від 1956 р. до 1969 р.⁹²

Долаючи хвороби, в тому числі різке погіршення зору, тяжкі переживання, пов'язані з утратою в березні 1961 р. дружини і вірного друга – Ольги Олександрівни Готт, Меженко закінчував підготовку до друку бібліографії творів Т. Г. Шевченка⁹³.

Підготований до друку покажчик видань творів Т. Г. Шевченка 1840–1960 рр. зберігся в архіві Ю. О. Меженка і є ще одним свідченням того, що енциклопедичні знання Меженка в галузі шевченкознавства, бібліографічні праці, унікальна колекція – лишалися майже невикористаними.

Збирання колекції шевченкіани є однією з постійних тем листування. Невеличке помешкання на вул. Великій Китаївській не могло вмістити бібліотеки і збірок – довелося потроху розпродувати колекції. Проте на своє давнє захоплення – “Кобзарі” – він не шкодував ніяких коштів і зусиль та ще збирав портрети бібліографів.

Шевченкіана Меженка налічує понад 15 тис. одиниць зберігання: видань творів Тараса Шевченка, праць про нього і його творчість, пам'яток народного і прикладного мистецтва, рукописних документів та іншого і не має собі рівних у світі. З нагоди свого 70-річчя Меженко здійснив рідкісний патріотичний вчинок, подарувавши у 1962 р. цю безцінну збірку Інститутіві літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України із заповітом повної її публікації. Цей заповіт не виконаний і донині.

І все-таки в 1960-ті рр. вдається зробити чимало. Щоб домогтися захисту дисертації, Ярослав Дашкевич ставить дирекцію Інституту суспільних наук перед складним вибором: “Подав я своїй дирекції до вибору дві теми «Підпільна комуністична преса Західної України 1921–1939 рр.» та «Історіографія вірменських колоній на Україні». Перша тема була визнана “надто актуальною” як для мене (цю тему я вже міг би захищати, тому що в мене вистачає друкованого матеріалу). Друга – мало актуальною, хоча в мене є дуже позитивні відзиви з Вірменії, де беруться вже друкувати частину цієї праці. – Очевидно, справа в тому, що моя особа мало актуальна...”⁹⁴.

Уже 1962 р. в Єревані виходить у світ перше монографічне дослідження Я. Р. Дашкевича “Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (Историографический очерк)”. У листопаді того самого року вдалося провести Другу наукову сесію, присвячену історичним зв'язкам і

⁹² Про це докладніше див. у нашій передмові до збірника: Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969 рр.) / Упор. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009.

⁹³ Про це див.: *Стрішенець Н. В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. – 144 с.

⁹⁴ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 218–219зв. (лист Я. Дашкевича від 25 листопада 1960 р. [Львів]).

братерській дружбі українського та вірменського народів, на якій Я. Дашкевич виголосив доповідь “Внесок української історіографії в дослідження вірменських колоній на Україні”.

15 березня 1963 р. в Інституті історії Академії наук Вірменської РСР у Єревані тріумфально відбувся захист кандидатської дисертації “Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV–XIX ст.”. Та, незважаючи на блискучий захист, якому намагалися перешкодити партійні чинники найвищого рівня з Києва, становище молодого вченого у Львові тільки погіршилося: “Перспектива добровільної еміграції до Вірменії мені ніяк не усміхається, хоча й вірмени обіцяють скласти всі умови, потрібні для плідної праці – зрозуміло, в галузі вірменознавства”⁹⁵. Тим часом у Львові знову було завдано удару по академічних наукових інституціях, знижуючи їх статус: 15 квітня було підписано ухвалу ЦК КПРС та РМ СРСР про передачу Інституту суспільних наук Львівському держуніверситетові, що, по суті, означало його ліквідацію. Бібліотека та 2 музеї (етнографічний і природничий) були передані Міністерству культури.

15 червня 1963 р. Дашкевичеві було присвоєно вчений ступінь кандидата історичних наук. Здавалося б, мали з’явитися нові перспективи для наукової роботи. Мати, Олена Степанів, ще встигає поради успіхам сина. Та 11 липня 1963 р. невиліковна хвороба, набута в таборах, після тяжких страждань зводить її зі світу. Єдиний син важко переживає втрату найближчої людини: “Похорон мами відбувся 13 липня на Личаківському кладовищі. Як на наші часи, було чимало людей, близько 500; було 13 вінків від рідних і друзів. Ні промов на могилі, ні некрологів у пресі, очевидно, не було... Некролог передавало лише вашингтонське радіо. Ось так все скінчилося. І ніщо не може вивести мене з безмежного смутку”, – пише він згодом Меженкові, який добре знав Олену Степанів ще з 1940-х рр. Зберігся любительський фільм із похорону Олени Степанів на Личаківському цвинтарі у Львові.

Незабаром починаються клопоти і з помешканням на Козацькій, 11а: після довгих намагань ЖЕК насильно підселяє до будиночка особу, покликану стежити за дисидентом. 30 березня 1964 р. в помешканні розбили ломами двоє дверей і силою захопили одну кімнату. Прокуратура місяць розбирала цю справу, а таки не могла вирішити, чи мало місце порушення радянських законів, чи ні...

5 серпня 1964 р. з Тустановичів – села, де народився його батько Роман Дашкевич і був парохом його дід Іван Дашкевич, Ярослав Романович пише про те, що, підліковуючи цілющою джерельною водою свою печінку, він планує подальші подорожі, в тому числі – у гості до Меженка. У кінці 1964 р. він здійснює відрядження до Москви, де працює три тижні в бібліотеках і архівах. Там навіть намагається домовитись про публікацію спогадів Меженка про УНІК: “Говорив я в Москві з М. І. Сахаровим, заст[упником] гол[овного]

⁹⁵ Там само. – Арк. 276 (лист Я. Дашкевича від 2 травня 1963 р., Львів).

ред[актора] збірників «Книга». Він просив передати Вам найкращі поздоровлення. До речі, «Книга» з великою охотою надрукувала б Ваші спогади про УНІК і «Бібліологічні вісті»⁹⁶.

У січні 1965 р. Дашкевича не пропустили на посаду старшого наукового співробітника інституту, хоча на той час учений мав понад 100 друкованих праць. У зв'язку з цим він знову висловлює гірку думку, чи є після цього сенс сидіти у Львові і взагалі в Україні.

Погані передчуття його, на жаль, не підводять. 2 серпня 1965 р. Дашкевичеві за “грубе порушення правил пересилки рукописів за кордон” оголошено сувору догану М. Максимовичем, ректором Львівського державного університету ім. І. Франка, у складі якого перебував тоді Інститут суспільних наук. Це було підготовкою до звільнення. “Цькування мене в інституті продовжується. Вже більше як два місяці майже кожного тижня директорська верхівка зволить згадувати мене в різному контексті – не кажучи про те, що періодично повторюються погрози звільнити мене з праці”⁹⁷. Думка переїхати до Вірменії ставала вже цілком реальною – ця еміграція не відірвала б ученого від українських справ, а дала б можливість працювати більш плодотворно. Київ не захоплював – з точки зору умов праці це було щось таке, як “міняти шило на швайку”.

Про обшук вдома у вченого 15 листопада 1965 р. згадки в листах немає⁹⁸. Натомість є опис судового процесу Дашкевича у справі про плагіат матеріалів до “Словника псевдонімів”, над яким учений до свого арешту працював у ЛБ АН УРСР 1946–1948 рр. Як свідчить лист від 17 грудня 1958 р., робоча картотека псевдонімів збереглася не повністю. Згодом виявилось, що картотеку, без зазначення автора, використав при підготовці словника псевдонімів О. Дей – “носій передових ідей”. Оскільки тема була плановою роботою академічної інституції, це дало змогу справжньому авторові спробувати довести свою правоту в суді. Рішення винесли за телефонним дзвінком відповідних органів, які не могли допустити, щоб комуніст програв суд дисидентіві.

Отож 21 травня 1966 р. Дашкевич з гумором пише Меженкові про судовий процес, який засідав два дні, розглядаючи справу: “Один день до другого були по відношенні до себе під 180°. Першого дня закон був на мому боці – наступного дня чомусь відповідні законодавчі акти перестали діяти на мій захист. Думаю, що в цьому немає нічого дивного в нашу добу розвиненого телефонного зв'язку. 6 червня справа розглядатиметься в наступній судовій інстанції обласного рангу. Не думаю, щоб результати були інші, але все ж таки цікаво послухати, коли моя вельмишановна дирекція доводить, що в мене

⁹⁶ Там само. – Арк. 305 (лист Я. Дашкевича від 22 грудня 1964 р., Москва).

⁹⁷ Там само. – Арк. 310 (лист Я. Дашкевича від 19 березня 1965 р., Львів).

⁹⁸ Обшук провів ст. слідчий КДБ м-р Виноградов; вилучено архівні нотатки і нотатки з історії літератури, 101 фотоплівку, 37 течок з листами, вірші В. Симоненка та уривки з його щоденника. Про це див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик / Укладач М. Кривенко. – Львів, 2006. – С. 18.

немає кваліфікацій навіть на лаборанта”⁹⁹. Видавництво “Наукова думка” теж не зважило на відчайдушні протести вчорашнього в’язня, отож словник псевдонімів так і увійшов до історії української літератури під фальшивим прізвиськом¹⁰⁰.

А ще перед тим, 22 квітня 1966 р., Ярослава Дашкевича звільнили з роботи за вказівками КДБ, формально “у зв’язку із скороченням посади бібліографа” відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. Усе це не могло не відбитися на здоров’ї вченого – він на довгий час виїжджає зі Львова. Лист із Закарпаття свідчить про повернення до рівноваги духу. За чотири місяці він чимало зробив у галузі наукових досліджень – і цей позитивний баланс цілком його задовольняє. Роки безробіття завжди були для Ярослава Романовича роками плідної наукової праці, коли нічого не відволікало від історичних досліджень, бібліографічних праць, вірменістики та краєзнавства.

1967 р. йому вдалося влаштуватися науковим співробітником відділу етнографії Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР: “Від вчорашнього дня працюю я науковим співробітником Музею етнографії та художнього промислу. В цей спосіб закінчилося моє більше як півторарічне вимушене безробіття. Праця в музеї не дуже мені «по душі», але треба було десь зачепитися. Побачимо, що вийде далі”¹⁰¹.

1 грудня 1969 р. Я. Р. Дашкевич призначений старшим науковим співробітником, в. о. завідувача відділу етнографії Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові¹⁰².

* * *

Листування 1966–1969 рр. обмежується до коротких привітань з нагоди Нового року, Першотравня та Жовтневих свят, окремих повідомлень про шевченкіану, а частіше – про стан здоров’я. Так, у жовтні 1967 р. Меженко пише з відчаєм: “Щодо мене, то зміни зі мною можуть стати тільки на гірше. Зараз прискореним темпом прогресує катаракта. Газет вже не можу читати, а пишу помацки. Повна сліпота лякає мене найбільше. Невже опинюся в стані повної безпомочі?”¹⁰³. Від 1961 р. Меженкові, хвороба якого швидко наступала, допомагала третя дружина – Катерина Ієронімівна Скокан, бібліограф Центральної наукової бібліотеки АН УРСР.

⁹⁹ ІЛ. ВРФТ. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 325–326 (лист Я. Дашкевича від 21 травня 1966 р.).

¹⁰⁰ Докладніше про справу видання словника псевдонімів див.: Білокін С. До питання про авторство “Словника українських псевдонімів”: Документи і матеріали // *Марра mundi*: Зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 837–857.

¹⁰¹ ІЛ. ВР. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 342 (лист Я. Дашкевича від 24 листопада 1967 р., Львів).

¹⁰² Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 18.

¹⁰³ Приватний архів Я. Дашкевича. – Лист Ю. Меженка від 19 жовтня 1967 р., Київ.

Думки про смерть приходять чимраз частіше: “Пригадуєте, колись Ви сказали, що від Паркінсонової хвороби не вмирають. Цим ніби думали втішити мене. А я щиро шкодую, що доводиться так довго кінця чекати”¹⁰⁴. У вересні 1969 р. Меженко ще просить дістати йому в Польщі нові ліки: “Цими днями я одержав випуску з журналу «Пшекруй» № 1273, 31 серпня 1969 р. Там названо нові ліки, що знайдено у Варшаві проти Паркінсонової хвороби «Symmetrel». Якщо я не помиляюся, у Вас у Варшаві є знайомі, і вони, мабуть, зможуть дістати ці ліки”¹⁰⁵. Звичайно ж, Дашкевич негайно відгукнувся – як він робив це протягом усього їхнього листування: “Прошу Вас не турбуватися – зроблю все, що можливе, для того, щоб ліки якнайшвидше були у Вас”¹⁰⁶. Та ці ліки вченому вже не знадобилися... Юрій Олексійович Іванов-Меженко помер 21 листопада 1969 р., похований на Байковому цвинтарі в Києві. Ярослав Дашкевич приїздив на його похорон, щоб віддати останню шану цій “великій, приятній Людині, яку так неочікувано зустрів на порозі свого життя”.

Епістолярій є неоцінним джерелом не лише для поглибленого дослідження біографій та діяльності авторів листів, він містить чимало нових даних про факти, події, невідомі досі обставини виникнення творів, про “ідеї та людей” у середовищі наукових бібліотек та інституцій Києва, Львова, Ленінграда, Москви, Вірменії, Прибалтики, Туркестану другої половини ХХ ст. Він містить також чимало відомостей про підготовані до друку й не видані через різні причини бібліографічні й наукові праці Юрія Меженка та Ярослава Дашкевича, дає змогу уявити собі нереалізований в умовах радянської дійсності творчий потенціал обох учених і їхнє активне протистояння режимові.

Галина Сварник (Львів). **Між Києвом і Львовом: Листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969).**

У статті йдеться про взаємне листування між Юрієм Меженком (18.VI.1892, Харків – 21.XI.1969, Київ), видатним представником української книгознавчої науки, директором Бібліотеки Академії наук УРСР у Києві, та Ярославом Дашкевичем (нар. 13.XII.1926, Львів), співробітником Львівської бібліотеки АН УРСР, згодом відомим українським істориком.

Епістолярні матеріали, які збереглися у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві та приватному архіві Я. Р. Дашкевича у Львові, охоплюють 291 лист за 1945–1949 і 1956–1969 роки (перерва у листуванні була зумовлена арештом Я. Р. Дашкевича). У листах йдеться про підготовку та заборону проекту репертуару української книги (1798–1916 рр.), бібліографію й життя бібліотечних та наукових установ Києва та Львова в післявоєнний період.

Ключові слова: листування, книгознавство, бібліографія, бібліотеки, репертуар української книги.

¹⁰⁴ Там само. – Лист Ю. Меженка від 9 листопада 1967 р., Київ.

¹⁰⁵ Там само. – Лист Ю. Меженка від 15 вересня 1969 р., Київ.

¹⁰⁶ ІЛ ВР. – Архів Ю. Меженка. – Арк. 348–349 (лист Я. Дашкевича від 28 вересня 1969 р., Львів).

Між Києвом і Львовом: листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)

Галина Сварнык (Львов). **Между Киевом и Львовом: Переписка Юрия Меженко с Ярославом Дашкевичем (1945–1969).**

В статье идет речь о взаимной переписке между Юрием Меженко (18.VI.1892, Харьков – 21.XI.1969, Киев), выдающимся представителем украинской книговедческой науки, директором Библиотеки Академии наук УССР в Киеве, и Ярославом Дашкевичем (род. 13.XII.1926, Львов), сотрудником Львовской библиотеки АН УССР, позже известным украинским историком.

Эпистолярные материалы, сохранившиеся в Отделе рукописных фондов и текстологии Института литературы им. Т. Г. Шевченко в Киеве, а также в личном архиве Я. Р. Дашкевича во Львове, включают 291 письмо за 1945–1949 и 1956–1969 годы (перерыв в переписке был обусловлен арестом Я. Р. Дашкевича). В письмах идет речь о подготовке и запрете проекта создания репертуара украинской книги (1798–1916 гг.), библиографии и жизни библиотечных и научных учреждений Киева и Львова в послевоенный период.

Ключевые слова: переписка, книговедение, библиография, библиотеки, репертуар украинской книги.

Halyna Svarnyk (Lviv). **Between Kyiv and Lviv: Correspondence of Yurii Mezhenko with Yaroslav Dashkevych (1945-1969).**

The article concerns the mutual correspondence between Yurii Mezhenko (June 18, 1892, Kharkiv – Nov. 21, 1969, Kyiv), an eminent representative of Ukrainian book-expertise research, Director of the Academy of Sciences Library of the UkrSSR in Kyiv, and Yaroslav Dashkevych (born Dec. 13, 1926, Lviv), on staff at the Lviv Library of the Academy of Sciences of the UkrSSR, and also a famous Ukrainian historian.

The epistolary materials which are stored in the Department of Manuscripts and Textology of the T. H. Shevchenko Institute of Literature in Kyiv and in the private archival collection of Prof. Yaroslav Dashkevych in Lviv, include 291 letters from 1945 to 1949 and from 1956 to 1969 (the break in the correspondence was due to the arrest of Yaroslav Dashkevych). The subject of the correspondence dwells upon the preparation and prohibition of the *Repertory of Ukrainian Books* project (1798-1916), bibliography and activity of libraries and research institutions in Kyiv and Lviv in the post-war period.

Key words: correspondence, book expertise, bibliography, libraries, Repertory of Ukrainian Books.